

Остапенко Олександр Анатолійович

доцент кафедри європейської інтеграції
ОРІДУ НАДУ при Президентові України,
к.військ.н., ст.н.сп.

Алексеева Яна Валеріївна

здобувач кафедри європейської інтеграції
ОРІДУ НАДУ при Президентові України

ФОРМУВАННЯ НАПРЯМІВ ПІДВИЩЕННЯ ПРОДОВОЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ З УРАХУВАННЯМ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ

У статті розглянуто аналіз міжнародного досвіду у вирішенні проблем продовольчого забезпечення. Визначено проблемні питання для застосування механізмів державного управління.

Ключові слова: продовольча безпека, продукти харчування.

Постановка проблеми. В Україні, як і в інших країнах з емерджентною економікою, відмова на початку 90-х рр. XX ст. від державного впливу на формування ринкових відносин руйнівним чином вплинула на сільськогосподарський сектор країни і різко знизила рівень продовольчої безпеки. Відбулося загострення під впливом глобалізації соціально-економічних суперечностей між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, існування інших глобальних викликів, як-от: збільшення антропогенного навантаження на природне середовище, зміна клімату, вичерпність ресурсів, зростання чисельності населення тощо. Ці фактори актуалізують пошук шляхів розв'язання продовольчої

проблеми і забезпечення продовольчої безпеки.

Поява на продовольчому ринку генетично модифікованих продуктів (ГМП), невизначеність їхнього впливу на здоров'я людини і навколишнє середовище викликали необхідність активного втручання держави в регулювання обігу ГМП. Зростання ролі держави щодо створення продовольчої безпеки відновило дискусію між прихильниками ліберальних теорій розвитку ринку та їхніми опонентами, що вимагає подальшого дослідження можливостей і форм узгодження дії ринкового і державного механізмів управління.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Питанням забезпечення продовольчої безпеки приділяли значну увагу у своїх працях А. Бабенко, І. Кириленко, В. Єрмоленко, І. Лукінов, О. Нижник, О. Скидан, М. Хорунжий та ін..

Невирішені раніше частини загальної проблеми. До невирішених частин загальної проблеми, яким присвячена стаття, належить застосування міжнародного досвіду у вирішенні проблем продовольчої безпеки.

Метою дослідження є аналіз міжнародного досвіду у забезпеченні продовольчої безпеки.

Виклад основного матеріалу. Категорія якості й безпеки харчових продуктів сьогодні є однією із центральних проблем формування сучасного конкурентоспроможного ринку і продовольчої безпеки будь-якої держави. У табл. 1 наведено терміни, що характеризують харчові продукти, і їх визначення, прийняті у деяких країнах світу. Така класифікацію надана з урахуванням особливостей технології виробництва продуктів харчування.

СПЕЦВИПУСК ДО 20-РІЧЧЯ ОРІДУ НАДУ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ

**Терміни, що використовуються
для позначення безпечних продуктів у деяких країнах світу**

Країна	Визначення
Австрія, Німеччина, Швейцарія, Італія, Франція	Біологічні (BIO-продукти)
Швеція, Норвегія, Данія, Іспанія	Екологічні (ECO-продукти)
Австралія, Великобританія, США, Грузія, Росія	Органічні (ORGANIC-продукти)
Канада	Органічні, біодинамічні продукти
Фінляндія	Природні, натуральні продукти
Естонія	Екологічно чисті

У розвинених країнах існують критерії, за якими продукт можна віднести до категорії «безпечні»: не містять генетично модифікованих інгредієнтів; не містять інгредієнтів, вирощених при використанні пестицидів, гербіцидів, отрутохімікатів і штучних добрив; не містять штучних консервантів, барвників і смакових добавок; містять на упаковці спеціальні ліцензійні символи BIO, ECO, ORGANIC.

Так, у ЄС визначені певні пріоритети в галузі виробництва і контролю продуктів харчування: забезпечення населення продовольством; забезпечення продовольчої безпеки; створення чіткої системи заходів регулювання і підтримки сільського господарства; раціональне використання орних, пасовищних і лісових земель; розширення для населення можливостей одержати необхідні продукти; роль зовнішньоторговельної політики.

Також у європейському законодавстві є три основоположні принципи, на яких базується продовольча політика: інформувати і захищати громадян; збільшити вільний рух продуктів харчування; дати обір споживачу [1, с. 228].

Європейський союз вибрав подвійний підхід до гармонізації законів про продукти харчування:

а) «горизонтальне» законодавство – стосується загальних аспектів (добавки, маркування, гігієна);

б) «вертикальне» законодавство щодо конкретних продуктів (м'ясо, риба, цукор, борошно тощо).

В Європейському Союзі ефективно діють не тільки загальні нормативні та правові акти, й значний перелік специфічних вимог і норм, метою яких є забезпечення безпеки харчових продуктів. Основні засади регулювання містяться в Законі Про харчові продукти, Постанові Європейського парламенту і Ради ЄС № 178/2002/ЄС, в яких встановлюються загальні принципи і вимоги правових норм в галузі харчових продуктів [2, с. 168]. Усі постанови діють в країнах-членах напяму, тобто без їх обговорення в законодавстві кожної окремої країни. Основою американських стандартів, як і раніше, залишається «Акт про органічне виробництво продуктів харчування», прийнятий у 1990 р. [3, с. 28].

Головними цілями законодавства розвинутих країн є: захист інтересів споживача – недопущення шахрайства і обману, підробки, надання неправдивої інформації; забезпечення потреб споживача, наявність повної інформації про продукт, щоб споживач міг правильно підібрати їжу відповідно до особливостей організму.

Саме тому всі вище зазначені нормативно-правові акти включають в свою сферу регулювання такі складові: визнання підприємств; загальні вимоги до харчових продуктів, переробки і підприємств; вимоги до складу та якості окремих категорій продуктів; спеціальні вимоги до харчових добавок, генетично модифікованих продуктів, нових видів харчових продуктів і заморожених харчових продуктів; дозволення забруднювальних речовин; мікробіологічні вимоги; дозволення добавок, штучних регуляторів смаку та запаху; гігієнічні вимоги до харчових продуктів; вимоги до працівників, які працюють в галузі обробки і їх рівня підготовки; матеріали і предмети, які контактують з продуктами; вимоги до очистки, дезінфекції і засобів боротьби з шкідниками; вимоги до води; вимоги до маркування; самостійний контроль виробника; ввезення харчових продуктів у Європейський Союз; державний нагляд і лабораторії, які аналізують проби; винятки.

Органічне сільське господарство в Європі стало стрімко розвиватися в період з 1990 по 2002 р., тоді площа органічних сільськогосподарських угідь збільшувалася в середньому на 30 % на рік. На частку Європи припадає чверть усіх органічних сільськогосподарських угідь світу (7,4 млн га), щоріч-

не зростання складає близько 7 %. Італія, Іспанія, Німеччина, Великобританія і Франція в сумі мають понад 50 % всіх органічних сільськогосподарських земель Європи [4, с. 114]. Щорічні темпи зростання органічного агробізнесу у розвинених країнах становлять 20–30 %, але у світі обсяг продажу органічних продуктів складає 1–3 % від загального обсягу продажів продуктів харчування .

Уряди розвинених країн активно підтримують ековиробництво, бо воно сприяє зміцненню внутрішнього ринку, збільшенню експорту і допомагає вирішити комплекс економічних та екологічних проблем. Сьогодні 32 країни світу мають повністю затверджені стандарти на екологічно чисту продукцію, 9 країн займаються впровадженням стандартизації, 15 країн – розробкою таких стандартів.

Більшість ринків екологічної продукції Європейського Союзу або США сформувалися внаслідок встановлення і під безпосереднім впливом директив, які визначають необхідні вимоги до продукції, методів її виробництва і дозволяють маркувати її як екологічну («органічна», «біологічна», «біоорганічна», «біодинамічна», «біо», «еко»).

Директиви або стандарти – це та законодавча база, яка визначає «рамкові умови» функціонування ринку екологічної продукції, діяльності систем сертифікації, аудиту [5, с. 107].

Згідно з результатами аналізу екологічних стандартів їх можна поділити на три типи: міжнародні (міжурядові рамкові стандарти), основні стандарти та директиви, приватні стандарти екологічного виробництва (рис. 1).

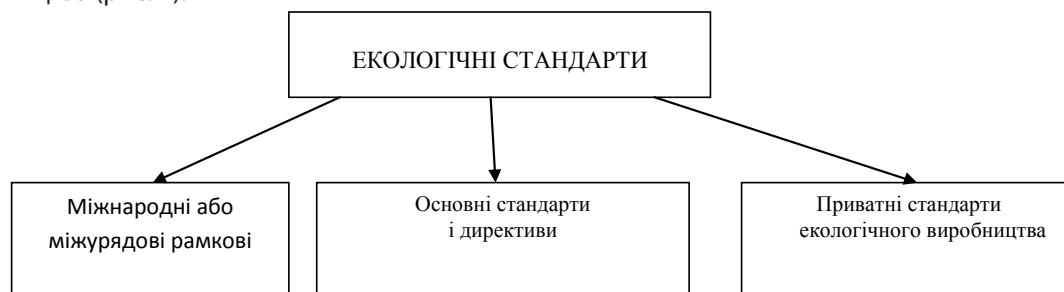

Рис. 1. Типізація екологічних стандартів

За даними вітчизняних дослідників [6, с. 56], для функціонування ринків органічної продукції та розвитку органічного сільського господарства надзвичайно велику роль відіграє гарантійна система, яка включає описані стандарти, а також інспекції та сертифікації.

Наведена інформація дає підстави стверджувати, що гарантійна система забезпечує відповідність органічним стандартам усього процесу аграрного виробництва та переробки сільськогосподарської сировини до рівня кінцевої продукції, включно з упаковкою та маркуванням. Не виникає сумнівів, що сертифікація органічної продукції спрямована на оптимізацію всього продовольчого ланцюга від методів і засобів сільськогосподарського виробництва і переробки сировини до виготовлення харчових продуктів і доставку їх споживачеві.

Органічне сільське господарство набуло широкої популярності в усьому світі, його підтримують в Австралії, Австрії, Данії, Швеції, Швейцарії. Наприклад, Данія, яка входить до п'ятірки європейських країн-лідерів органічного землеробства, налічує понад 4 тис. фермерських господарств, сертифікованих як органічні, які вирощують різні екологічно чисті продукти на більш ніж 180 тис. га землі, що становить 7 % усіх сільськогосподарських угідь країни [5, с. 106]. Наприклад, у Данії понад 25 % від загальних продажів складає органічне молоко. У деяких районах Копенгагену зі 100 продаваних літрів молока понад 85 становить органічне [6, с. 58].

Органічне сільськогосподарське виробництво – поняття широке, його принциповою позицією є біологічні підходи до вирішення сучасних екологічних, економічних і соціальних проблем. На міжнародній арені рух за органічні продукти харчування представлений Міжнародною федерацією за підтримку органічного сільського господарства (МФОГС), головними постулатами якої є [7, с. 219]:

- 1) раціональне використання і «мирне» співіснування з природними екосистемами;
- 2) робота за принципом закритої системи (кругообіг органічної речовини і поживних елементів);
- 3) прагнення уникати всіх форм забруднень, що виникають у результаті впровадження технологічних прийомів у сільськогосподарському виробництві;
- 4) підтримування і посилення ґрунтової родючості та тваринницького відтворення в довгостроковій перспективі тощо.

Органічне сільське господарство охоплює вже понад 120 країн світу. При цьому за кількістю сертифікованих господарств (більше 60 тис.) лідирує Італія. В Австралії загальна площа земель, що знаходяться на різній стадії сертифікації, перевищує 7 млн га [5, с. 102].

Європейський ринок екопродукції на сьогодні є вже досить великим і за своїм характером динамічно зростаючим. Протягом останніх 20 років відзначалися лише стабільні періоди, падіння обсягів не було. Піки зростання (до 50–100 %) припали на періоди після гучних екологічних подій, скандалів, після Чорнобильської катастрофи, епізоотичних проблем, пов'язаних із коров'ячим сказом, курячим грипом тощо. Слід зауважити, що екологічна проблема має вплив не тільки на конкретний сегмент, у якому вона відбулася, але й на весь споживчий ринок загалом.

За даними дослідників, із загального обсягу сільськогосподарської продукції Європейського Союзу органічні продукти становлять 3,2 %. Ринкова частка продуктів, вироблених із дотриманням вимог, які пред'являються до органічних продуктів, варіюється від 1 до 2 %. Згідно з даними експертів [6, с. 60], за споживанням органічних продуктів харчування на душу населення світовим лідером є Швейцарія, кожен житель якої в середньому витрачає на них 117 дол. США на рік.

Незважаючи на позитивні світові тенденції розвитку органічного ринку, за висновками експертів, у найближчі п'ять років український внутрішній ринок споживання органічних продуктів перебуватиме на стадії формування та початкового розвитку, адже орієнтацію українських аграріїв на зовнішні ринки мотивує об'єктивний платоспроможний попит з боку старих органічних ринків, загальна щорічна вартість якого перевищила 45 млрд дол. США [4, с. 112].

Так, Україна має великий потенціал для виробництва органічної сільськогосподарської продукції та її реалізації шляхом експорту, а також у середньостроковій перспективі для її постачання на внутрішній ринок. Водночас органічне сільське господарство сприятиме вирішенню ряду актуальних проблем, які існують в аграрному виробництві України та її сільських районах.

За підрахунками науковців [5, с.102], в Україні питома вага органічного землеробства може становити 19 % площі сільськогосподарських угідь, оскільки із загальної площі відповідних угідь – 8 млн га є екологічно чистими. Наразі частка сертифікованих земель, залучених для органічного землеробства, поки що не досягає й 1 %. На початок 2009 р. в Україні було сертифіковано за міжнародними стандартами 91 господарство – виробники органічної продукції з площею під органічним виробництвом 260 тис. га. За цим показником Україні дісталось 16 місце у світі [6, с. 61], тобто можна говорити лише про окремі випадки його практичного застосування. Однак до вирощеної у країні органічної продукції на сьогоднішній день належить майже винятково сировинна продукція, тобто та, що передбачає подальшу переробку: зернові, бобові та олійні культури, ягоди. Поки що відбуваються лише перші спроби налагодження виробництва та збуту готової продукції. Передусім це круп'яні та макаронні вироби, деякі олії, соки, повидло, сиропи, мед, незначна кількість овочів та фруктів, м'ясних виробів. Але є надія, що вітчизняна сертифікована органічна, зокрема, плодово-овочева, молочна продукція почне з'являтися на полицях наших магазинів уже протягом найближчого часу.

За кордоном екологічно чисті продукти коштують в 1,5–3 рази дорожче за звичайні. Вимоги до їх виробників там надзвичайно жорсткі. Земля, на якій планується виробляти екологічно чисту продукцію, має протягом трьох років проходити процедуру очищення (лише після цього на неї може бути виданий екологічний сертифікат) [2, с. 167]. Органічне сільське господарство – це найскладніша сільськогосподарська система, яка сприяє збереженню навколишнього середовища, соціально й економічно підтримує виробництво здорових продуктів харчування, волокон, деревини тощо. У цій системі родючість ґрунтів є ключем до успішного виробництва. Працюючи з натуральними властивостями рослин, тварин, природних ресурсів, «органічні» фермери ставлять за мету забезпечення і поліпшення якості у всіх ланках сільського господарства та убезпечення і збереження навколишнього середовища.

Висновки. Вивчення й аналіз нормативно-правової бази показало, що в Україні на законодавчому рівні не існує чітко встановленого визначення жодного поняття щодо альтернативних харчових продуктів, з яким би всі погодилися і яке було б всім зрозумілим. Законодавство України не дає чіткого трактування означених понять [3, с. 22]. Так, країна досі не має прийнятого закону «Про органічне виробництво», який двічі був схвалений Парламентом України і двічі ветоований Президентом та направлений на доопрацювання. Прийняття закону надало б змогу визначити правові, економічні та соціальні основи ведення органічного сільськогосподарського виробництва, вимоги до вирощування, виробництва, переробки, сертифікації, маркування, перевезення, зберігання та реалізації органічної продукції. Цей закон мав би бути спрямованим на поліпшення основних показників стану здоров'я населення, охорони довкілля, забезпечення раціонального використання і відтворення ґрунтів та інших природних ресурсів.

Таким чином, досвід розвинутих країн щодо регулювання такої суспільно значущої сфери, як безпека продовольства, свідчить про невпинне зростання уваги до цієї сфери. Світова практика забезпечення продовольчої безпеки характеризується такими тенденціями: розробка ефективної

системи контролю за якістю та безпечністю продовольчої продукції на національному рівні кожної держави, уніфікація стандартів та вимог до продуктів харчування, висока зацікавленість у розвитку органічного виробництва як механізму забезпечення якісним продовольством, стимулювання суб'єктів господарювання до такого виробництва, правове регулювання відповідальності виробників продуктів харчування перед споживачами.

Перспективи подальших досліджень. Подальше вивчення даної проблеми буде пов'язане з упровадженням ефективних механізмів державного управління у сфері продовольчого забезпечення.

Література

1. Гуськов Н. С., Зенякин В. Е., Крюков В. В. Экономическая безопасность регионов. – М.: Алгоритм, 2000. – 288 с.
2. Державне регулювання економіки / С. М. Чистов, А. Є. Никифоров, Т. Ф. Куценко та ін. – К. : КНЕУ, 2000. – 316 с.
3. Кириленко І. Г. Агропромисловий комплекс України: сучасний стан та погляд у майбутнє // Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України у XXI столітті. – К. : АЕ УААН, 2001. – С. 44–54.
4. Лузан Ю. Я. Перспективи розвитку аграрного ринку України за умов вступу до СОТ // Науковий вісник Національного аграрного університету. – К., 2003. – Вип. 66. – С. 52–55.
5. Политика доходов и заработной платы. – М. : Юрист, 2000. – 456 с.
6. Рацион, питание и предупреждение хронических заболеваний: Доклад исследовательской группы ВОЗ. – Женева: ВОЗ, 1993. – С. 8.
7. Нижник О. М. Продовольча безпека: аналіз еколого-економічних проблем та шляхи їх вирішення // Вісн. Сум. держ. аграр. ун-ту. Суми, 2001. – Вип. 2. – С. 342–346.